

استراتژی توسعه ی منطقه ای (RDS¹) راهکاری جهت تمرکز زدایی (مطالعه موردی: شهرستان رشت)

تاریخ دریافت مقاله: ۹۵/۰۵/۰۸

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۹۵/۰۸/۱۸

مجید یاسوری* (استاد گروه جغرافیا، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه گیلان، گیلان، ایران)،
مریم سجودی (کارشناسی ارشد، دانشجوی جغرافیا و برنامه شهری، دانشکده ادبیات و علوم انسانی،
دانشگاه گیلان، گیلان، ایران)

چکیده:

شهرستان رشت از ابتدای شکل گیری، شرایط منحصر به فردی را نسبت به مناطق پیرامونی خویش تجربه نموده و گرایشی روزافزون به تمرکز گرایی داشته است. شکل گیری رابطه ای یک سویه و جهت دهی اکثر جریان های حیاتی و کارکردی استان به سمت شهرستان رشت موجب اتزوا و عدم تحرک را برای سایر نقاط سکونتگاهی استان به همراه داشته است؛ که این امر با افزایش فعالیت های شهرستان رشت، تشدید خواهد شد. این پژوهش زمینه های تمرکز گرایی شهرستان رشت را در سه زمینه ی اداری- سیاسی، اقتصادی - خدماتی و جمعیتی بررسی نموده است و ضمن تشریح مهم ترین نمود ها و مصادیق تمرکزگرایی در زمینه های فوق؛ جهت کاهش تمرکز گرایی در شهرستان رشت و جهت دادن جریان ها به سایر نقاط و بالطبع متعادل نمودن جریان ها و روابط دو سویه؛ از الگوی نوین استراتژی توسعه ی منطقه ای (RDS)، بهره گرفته است. استراتژی توسعه ی منطقه ای با تفکر راهبردی، اجتماع محور و انعطاف پذیر خود در برقراری تعادل های منطقه ای بسیار موثر است چرا که در این الگو تلاش می شود تا از توان ها، ظرفیت ها و اقدامات و همکاری تمامی مناطق بهره جسته و آن را به بهترین شکل ممکن سازمان دهی کرد.

واژه های کلیدی: استراتژی توسعه ی منطقه ای (RDS)، تمرکز گرایی، استان گیلان، شهرستان رشت.

* نویسنده رابط: yasoori@um.ac.ir

¹ - Regional Development Strategy

مقدمه و طرح مساله:

شهرها به این دلیل که مرکز تجمع ثروت، قدرت و فناوری بوده اند، بیش از سایر عرصه های زیستی در جست و جوی راهبردهای کارا و آینده نگرانه برای توسعه بوده اند. بنابراین جهت تامین نیازهای خدمات شهری و در نظر گرفتن عوامل مختلف اقتصادی و اجتماعی در یک سیستم برنامه ریزی شهری جامع و پویا، مشخص کردن سیاست ها و برنامه ریزی توسعه ی شهری، هماهنگ کردن آن ها با سایر برنامه های عمرانی در سطح منطقه ای و کشوری و تنظیم برنامه ها و طرح ها در دوره های زمانی معین از اولویت ویژه ای برخوردار است. بدین منظور راهبرد توسعه ی منطقه ای (RDS) یکی از الگوهایی است که در برخی از کشورهای جهان همانند کشورهای عضو اتحادیه ی اروپا و دیگر مناطق نو ظهور اقتصادی جهان از دهه ی ۱۹۹۰ به این سو رواج یافته است. شناخت این الگوی سیاستی و برنامه ریزی می تواند گامی کوچک ولیکن مسیری نو برای بحث تجربه و اقدام در برنامه ریزی منطقه ای تلقی شود (محمدی، ۱۳۹۲: ۱-۲). دلیل توجه و تاکید بر راهبرد توسعه ی منطقه ای (RDS) این است که پیوستگی و عدم تفکیک در این راهبرد باعث می شود تا مناطق به سان تکه های پازلی دیده شوند که باید به بهترین نحو در کنار هم و برای پوشش دادن نقاط ضعف هم و همچنین برخوردار کردن مناطق در سطحی وسیع قرار گیرند؛ که این هم پوشانی را می توان تنها در سایه ی عدم وجود تمرکز گرایی دانست. به عبارتی یکی از مهم ترین نتایج و ثمرات به کار گیری راهبرد توسعه ی منطقه ای (RDS) برهم زنی تمرکز گرایی موجود و جایگزینی تمرکز زدایی به جای آن و بالطبع مقابله با چالش های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی، امنیتی و... می باشد؛ چرا که امروزه تمرکز زدایی، راهبردی در جهت توسعه ی پایدار محسوب می گردد و برخلاف حالت تمرکز که قدرت و تصمیم گیری در مرکز یا در سطح مسؤولان رده بالا، متمرکز است، تمرکز زدایی امکان می دهد سطوح پایین به مسائل و مشکلاتی که خاص خودشان بوده و مستقیماً با آن سروکار دارند، توجه کنند (مرکز مطالعات و برنامه ریزی، ۱۳۷۲: ۱۸). شهرستان رشت از ابتدای تشکیل تا کنون، به خصوص در چند دهه ی گذشته، با تمرکز گرایی در زمینه های مختلف از جمله: تمرکز اداری- سیاسی، اقتصادی- خدماتی و جمعیتی رو به رو بوده است که این امر موجب بروز بی عدالتی های شدیدی در سطح شهرستان های استان و فقر منطقه ای گردیده است. لذا هدف این پژوهش آن است تا نقش و تاثیر راهبرد توسعه ی منطقه ای را در جلوگیری از تمرکز گرایی در شهرستان رشت مورد بررسی قرار دهد. در واقع استراتژی

توسعه‌ی منطقه ای در صدد است تا چالش‌های پیچیده ی منطقه ای را سامان دهد که برای رسیدن به این هدف بی شک تمرکز زدایی یکی از مولفه‌های اصلی به بار نشستن کامل آن می باشد. از دیگر اهداف تحقیق حاضر آن است که وضعیت تمرکزگرایی در شهرستان رشت و راهکارهای کاهش آن را بررسی و شناسایی نماید.

مفاهیم و مبانی نظری

استراتژی توسعه ی منطقه ای (RDS):

راهبرد توسعه ی منطقه ای الگویی از برنامه ریزی راهبردی است که در چالش برای مواجه با مسائل جدید و پیچیده ی منطقه ای مطرح شده است. این راهبرد از دهه ی ۱۹۹۰ در برخی از کشور های جهان با عنوان ابزار و چارچوب سیاستی توسعه ی منطقه ای مورد استفاده قرار گرفته است (محمدی، ۱۳۹۲: ۱). راهبرد توسعه ی منطقه ای یک سند بالادستی کلیدی برنامه ریزی است جهت دستورالعمل‌های راهبردی که در آماده سازی و هماهنگی برنامه های توسعه، بیانیه های سیاست برنامه ریزی و اقدامات توسعه شهری و منطقه ای به کار می روند را، تنظیم می کند. این رویکرد یک هماهنگی جامع بین تمامی برنامه های شهری و منطقه ای و الگوهایی را در راستای توسعه ی بلند مدت ایجاد می کند. راهبرد توسعه ی منطقه ای به عنوان یک ابزار ضروری برای دولت ها به منظور از بین بردن اختلافات ساختاری منطقه ای و ایجاد فرصت برابری و مساوات برای تمامی مناطق مطرح است. این راهبرد بر اهمیت برنامه ریزی هماهنگ تأکید می کند و در نهایت به مثابه ی ابزاری برای ایجاد جوامع پایدار شناخته می شود. علاوه بر این ها، این راهبرد یک ابتکار اجرایی نیز هست که جنبه های فضایی برنامه های توسعه ی منطقه ای را برای دولت ها روشن می سازد. هم چنین متضمن جنبه های اقتصاد منطقه ای نیز است که هدفش بازسازی و متعادل کردن اقتصاد است. لذا این راهبرد توسعه ی پایدار در سطح مناطق را هدف گیری نموده است (AMEC, 2011) به نقل از پژوهان، ۱۳۹۳: ۲). این رویکرد به عنوان یک سند مدون دارای عملکردی راهبردی؛ روی مسائل مهم و کلیدی منطقه تمرکز کرده و در سطح ملی به دنبال کاهش تفاوت های منطقه ای است و با تأکید بر دو جنبه ی مهم برنامه ریزی یعنی جنبه فضایی فعالیت و سکونت در منطقه و نیز ماهیت فعالیت های اقتصاد منطقه ای، نوعا دارای ماهیت آمایشی است و از اهداف آن یافتن مکان های مناسب به منظور سرمایه گذاری برای تسهیلات، ایجاد مشاغل و خدمات و پیش بینی منابع لازم

برای فعالیت های اقتصادی با تاکید بر مکان آن ها است (Nawzad, 2011). به نقل از پژوهان، ۱۳۹۳: ۲).

اهداف راهبرد توسعه ی منطقه ای (RDS)

اهداف اصلی RDS عبارتند از: تحقق توسعه ی پایدار، ایجاد تعادل های منطقه ای، ارتقای کیفیت زندگی اجتماع محلی در مناطق جغرافیایی مشخص. RDS به دنبال ایجاد مناطقی پایدار پویا و متری از حیث اقتصادی، محیطی، اجتماعی و سیاسی است (1): DRD, 2008). RDS سیاست های کلان را برای نهاد های متولی توسعه ی منطقه ای ارائه می نماید. همچنین نقش یک بازوی کمکی برای حکومت های منطقه ای جهت جذب سرمایه گذاری خارجی، استفاده از توان های زیر مناطق^۱ و یک پارچه سازی اقدامات منطقه ای را ایفا می نماید. قلمرو یک برنامه ی راهبردی توسعه ی شهری (منطقه) به معنای جغرافیایی آن است؛ اغلب طرح های RDS به دنبال ارتقای رقابت پذیری پویایی فضایی و ارتقای کیفیت زندگی در مقیاس منطقه ای اند (محمدی، ۱۳۹۲: ۳). در واقع راهبرد توسعه ی منطقه ای زمینه برای برنامه ریزی های: تقویت رقابت اقتصادی منطقه ای و تلاش برای از بین بردن وضع نامساعد اجتماعی و اقتصادی؛ محافظت و ارتقای سرمایه های فیزیکی، طبیعی و مصنوعی منطقه؛ ارتقای مسکن، حمل و نقل، کیفیت آب، انرژی و راهبردهای دفع پسماندها، تهیه زیر ساخت ها، فراهم آوردن خدمات عمومی و... راهنمایی های عمومی و تصمیمات سرمایه گذاری خصوصی مربوط به کاربری زمین؛ (Department for regional, 2010). به نقل از پژوهان، ۱۳۹۳: ۲) را فراهم می آورد.

نمونه هایی از تجارب کشورهای تهیه کننده ی طرح استراتژی توسعه ی منطقه ای (RDS)

ایرلند شمالی: چشم اندازی که در این طرح برای ایرلند شمالی ترسیم گردیده عبارت است از: منطقه ای پویا، قابل زیست و سالم، با تعلق مکانی بالا در یک بستر جهانی که در آن فرصت های توسعه برای تمامی کنشگران فراهم است و مردم از کار و زندگی و برخورداری از کیفیت زندگی بالا لذت می برند. مهم ترین مباحث راهبردی پرداخته شده در RDS ایرلند شمالی شامل: توسعه ی اقتصادی منطقه و زیر مناطق؛ نظم بخشی و هدایت متعادل سکونتگاهی، تعیین قطب های محلی و منطقه ای و خوشه های توسعه، برقراری تعادل های منطقه ای، مدیریت اشتغال، مسکن و زمین در مناطق، حمایت از رنسانس

¹ -Sub Regions

شهری - روستایی، مدیریت پسماند منطقه ای، تقویت رقابت پذیری منطقه ای و... می باشند (DRD, 2013: 1-18).

استونی: سیاست منطقه ای کنونی در استونی که از سال ۱۹۹۰ آغاز شده منجر به "برنامه بهبود رقابت منطقه ای" و به طور عمده در توسعه ی گردشگری در تمرکز مناطق و محلات، فراهم آوردن فرصت های اشتغال و بالا بردن کیفیت زندگی مردم محلی، از بین بردن تنگناهای محلی که مانع از حداکثر استفاده از پتانسیل توسعه محلی می شود و توسعه ی مزیت های رقابتی خاص مناطق دیده شده است. منطق سیاست های منطقه ای استونیایی بر این فرض مبتنی است که شرایط زیرساخت های فنی و اجتماعی منطقه یکی از عوامل اصلی شکل دادن به کیفیت زندگی هستند. همچنین مهم ترین مباحث راهبردی پرداخته شده در RDS استونی شامل موارد: توجه به عنوان تنگناها در طرح توسعه ی محلی، به حداکثر رساندن رویکرد یکپارچه (برای جلوگیری از پروژه های پراکنده و جدا شده)، کمک آشکارا به توسعه ی اقتصادی اجتماعی، آموزش و پرورش و زیرساخت های اجتماعی برای اشتغال، زیرساخت های حمل و نقل محلی و زیرساخت های فنی شهرداری، گردشگری محلی و تفریحی و استفاده ی مجدد از املاک و ... را پشتیبانی می کند (DEIA, 2007: 29-27).

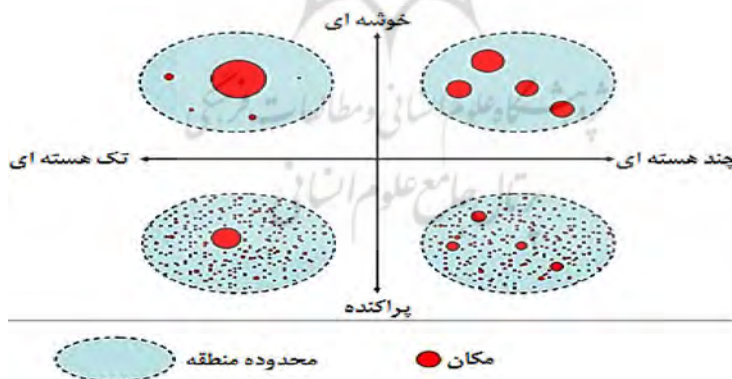
موراویا جنوبی: استراتژی توسعه برای منطقه موراویا جنوبی (DSSMR) یک سند برنامه ریزی است که رویکرد آن به سمت کسب حمایت برای توسعه منطقه برای یک افق زمانی طولانی تر می باشد. اهداف استراتژیک آن، توسعه ی منطقه را به عنوان یک کل و سایر قطعات عملکردی آن و اقدامات مهم که باید به تحقق اهداف منجر شود را مشخص می کند. می توان گفت سند برنامه اصلی تحت عنوان "استراتژی توسعه برای منطقه برنو" در سال ۱۹۹۹ نوشته شده بود، که تا آن زمان ایجاد نشده بود و سازمان های منطقه ای خود را هنوز انتخاب نکرده بود. در واقع بخش مهمی از استراتژی برای توسعه ی منطقه ای خلاصه ای از چارچوب مالی برای منطقه ای موراویا جنوبی می باشد (Garep, 2007: 4, Vysoké).

کردستان عراق: استراتژی توسعه ی منطقه ای (RDS) در شمال عراق - هدف از ایجاد تفکر استراتژی توسعه ی منطقه ای (RDS) در عراق این بوده است که این امر نتیجه تلاش دولت برای به دست گرفتن فرصت های جدید برای بهبود زندگی مردم منطقه و زیرساخت های کردستان شده است. توسعه ی اقتصادی، افزایش در تنوع محصولات محلی،

افزایش در آمد فعلی، افزایش تولید ناخالص ملی و... نمونه هایی از آن بوده اند. در پرتو پیشرفت های رخ داده در منطقه ی کردستان، وزارت برنامه ریزی حکومت کردستان (MOP)، اتخاذ یک رویکرد برنامه ریزی استراتژیک به منظور افزایش فرایند توسعه را طی برنامه ای پنج ساله که مرجع برای تمام پروژه های توسعه و سرمایه گذاری آینده است را در نظر گرفت. در این طرح راهبردی، از تجربیات موفق تعدادی کشور در سراسر جهان به بهره برده شده است که نهایتاً این طرح توسعه استراتژیک را مرتبط به هم معرفی نموده اند؛ که شامل تمام بخش های اقتصاد و نیاز به حضور اجتماعی مردم در آن لحاظ شده است (Kurdistan Regional Government Ministry of Planning, 2011: 1-215).

تمرکز گرایی:

فضاهای جغرافیایی به عنوان محصول نهایی و عینیت عناصر سه گانه جمعیت، فعالیت و پهنه سرزمین است. بر این اساس ساختار فضایی را می توان نحوه و شکل چینش نقاط سکونتگاهی و نیز مراکز فعالیتی در پهنه سرزمین دانست که بر مبنای شکل شماره ۱ گاهاً به صورت فشرده و متمرکز و گاهاً به صورت پراکنده نمود می یابد. نظام تمرکزگرای برنامه ای کشور در طی نیم قرن اخیر منجر به شکل گیری مناطقی تک هسته ای شده است. این امر چه در سطح ملی و چه در سطح مناطق (استان ها) قابل مشاهده است.

شکل ۱: ساختار فضایی منطقه مأخذ: Meijers & Burger, 2010

تمرکز^۱ نظام و شیوه ای است که در آن تصمیمات در زمینه ی کلیه ی امور عمومی (ملی و محلی) توسط مرکز سیاسی و اداری واحدی که معمولاً در پایتخت قرار دارد، اتخاذ و به اجرا گذاشته می شود. در این حالت قدرت و اختیار اداره و اجرای امور نیز کاملاً در سازمان های مرکزی تجمع یافته است (ياسوری و همکاران، ۱۳۹۴ : ۹). "یکی از تعاریف جامع و مانع و در عین حال موجز از تمرکز گرایی را در بیان دیوید رابرتسون می یابیم که معتقد است: "تمرکز گرایی مبین تمرکز حکومت و اقتدار سیاسی در پایتخت و در سطح ملی، در برابر توزیع قدرت ها و مسؤولیت ها میان مراجع ملی، منطقه ای و محلی است" (مدیر شانه چی، ۱۳۷۹: ۳۶).

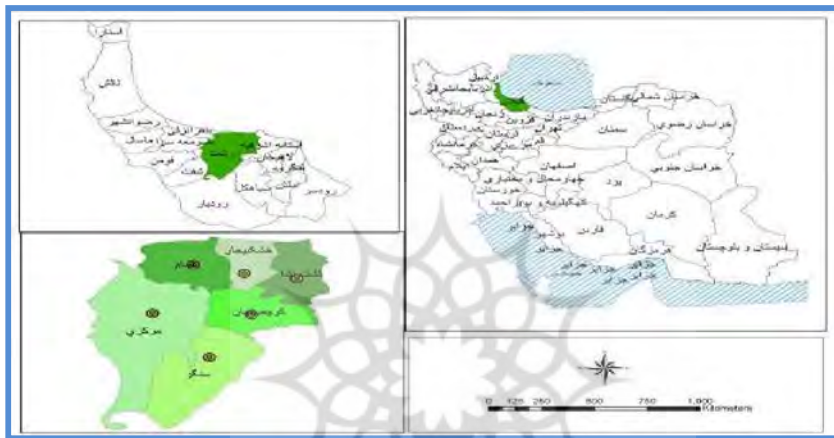
پیامدهای تمرکز گرایی در کشور های در حال توسعه

- این باور که تمرکز حقیقتاً در تمامی موارد وحدت ملی، وحدت سیاسی، کارایی اجرایی و توسعه ی اقتصادی را پدید می آورد، واقع گرایانه نیست. تمرکز گرایی، پیامدهای زیادی را به دنبال داشته است که موبد انتقال بیش تر مسؤولیت های برنامه ریزی و مدیریت توسعه به مقامات منطقه ای، استانداری ها، حکومت های محلی و شرکت های عمومی است. پیامدهایی که در اثر تمرکزگرایی به وجود می آید شامل موارد زیر است:
- تمرکز گرایی باعث کاهش هماهنگی موثرتر برنامه ریزی و اجرا در سطح محلی می شود (استان ها، ناحیه ها و زیر ناحیه ها مبنای جغرافیایی را برای هماهنگی و یکپارچگی سازی فعالیت های توسعه به وجود می آورند).
  - کاهش توان برنامه ریزی، مدیریت و مسؤولیت پذیری در سطوح پایین
  - تمرکز گرایی مانع برنامه ریزی در سطوح منطقه ای و محلی می شود و همچنین مانع تحقق فعالیت های مختلف توسعه در سطوح آمیشی گوناگون می شود.
  - تمرکزگرایی به توسعه مناطق پیرامون کمک نمی کند و رویکرد توسعه دوگانه را در کشورهای در حال توسعه گسترش می دهد.
  - در نظام متمرکز، مردم محلی به انتخاب اولویت ها نمی پردازند و تخصیص بهینه و کارآمد در مورد منابع در مرکز صورت می گیرد (ياسوری و همکاران، ۱۳۹۴ : ۳۹-۴۱).

¹ -Centralization

محدوده مورد مطالعه:

شهرستان رشت که در این تحقیق به عنوان منطقه مورد مطالعه انتخاب گردیده است، مرکز استان گیلان می باشد و با جمعیت حدود ۹۲۰ هزار نفر بیش از ۳۶ درصد جمعیت استان را به خود اختصاص داده است. این شهرستان دارای ۶ بخش (مرکزی، خمام، خشکیجار، سنگر، کوچصفهان و لشت نشاء)، ۶ نقطه شهری، ۱۸ دهستان و ۲۹۶ آبادی می باشد (نقشه شماره ۱).

نقشه شماره ۱- موقعیت شهرستان رشت در استان
ترسیم: نگارندگان، ۱۳۹۵

روش تحقیق:

این تحقیق از نوع کاربردی و از نظر روش، توصیفی - تحلیلی می باشد. اطلاعات مورد نیاز در خصوص علل و زمینه های تمرکز گرایی شدید در شهرستان رشت و لزوم به کار گیری راهبرد توسعه ی منطقه ای (RDS) با استفاده از روش کتابخانه ای - اسنادی و تحلیل منابع موجود و نیز با استفاده از تجارب سایر کشورها حاصل شده است.

یافته های پژوهش:

شهرستان رشت در سال ۱۳۹۰ با ۹۱۸۴۴۵ نفر جمعیت بیش از ۳۶ درصد جمعیت استان گیلان را در خود جای داده است که از این تعداد ۷۵,۹۹ درصد شهرنشین و ۲۴,۰۱ درصد جمعیت روستایی بوده اند. اکثر شهرستان های استان دارای ۲ بخش می باشند (۵۶

درصد) و شهرستان رشت با ۶ بخش دارای بیش ترین تقسیمات می باشد. در واقع انتخاب شهر رشت به عنوان مرکز گیلان، به علت موقعیت مکانی ویژه ی آن بوده است. شهر کنونی رشت، در ادوار گذشته، روستائی بین دو منطقه فومن و لاهیجان و محل توقف کاروان های عبوری بوده است (مهندسین مشاور طرح و کاوش، ۱۳۸۶ : ۳-۲). نقش عوامل سیاسی در سطح بین المللی نیز در رشد و گسترش شهر رشت انکار ناپذیر بوده است. مهم ترین عامل سیاسی اثرگذار در این زمینه نفوذ روس ها در گیلان برای نشان دادن سلطه و حضور در فلات مرکزی ایران، جهت رقابت با دول اروپایی، از جمله انگلستان بود. آنان برای حضور و تثبیت خود به تقویت مهم ترین محور ارتباطی با فلات مرکزی ایران، یعنی انزلی، رشت، قزوین و تهران پرداختند. توجه روس ها به این محور به مرکزیت رشت، دولت مردان صفویه و قاجاریه را بر آن داشت که برای مقابله با نفوذ و سلطه خارجی، حضور فعال تری در گیلان و از جمله شهر رشت داشته باشند. در نتیجه، توجه دو جانبه نیروهای خارجی مانند روسیه و انگلستان و حکومت های مرکزی ایران، به طور نسبی موجب تقویت و گسترش این شهر شد (سفر دوست، ۱۳۸۴ : ۶۹). در سطح منطقه ای جذب مازاد مناطق پیرامونی و تنوع فعالیت های اقتصادی در شهر رشت، با موقعیت استقرار آن ارتباط بسیار نزدیکی داشته است. زیرا رشت در مسیر ارتباطی دو حکومت محلی قدرتمند لاهیجان در شرق و فومن در غرب گیلان قرار داشت و نقطه پیوند و محل گذر جریان کالا و مسافر در سطح استان بود (عظیمی، ۱۳۸۱ : ۱۸). به طور کلی دلایل مزیت و برتری شهر رشت شامل موارد زیر می باشد:

- مرکزیت اداری - سیاسی، اقتصادی و خدماتی در استان و برخورداری از موقعیت میان راهی مناسب
- نزدیک بودن به دریای خزر و منطقه آزاد انزلی در نتیجه موقعیت مناسب آن برای ارتباط با خارج
- بالا بودن توان طبیعی از نظر تولیدات کشاورزی و جاذبه های گردشگری
- عدم وجود عوارض توپوگرافی بازدارنده
- قرار گرفتن در مسیر فراقاره ای کریدورهای بین المللی حمل و نقل آزاد و وجود تنها منطقه آزاد تجاری - صنعتی شمال کشور

بررسی زمینه های تمرکز گرایی در شهرستان رشت

شهرستان رشت به یکی از کانون های اصلی تمرکز سرمایه، جمعیت، خدمات، فعالیت های اداری - سیاسی و غیره تبدیل گردیده است. این تراکم و تمرکز علاوه بر بروز ناهماهنگی و ناکارایی در سایر نقاط سکونتگاهی و وابستگی مناطق اطراف به شهرستان رشت؛ انسجام و تحرک و پویایی را از شهرهای کوچک، متوسط و میانی اطراف خود ربوده است و همچنین به دلیل ضرورت خدمات رسانی به مجموعه ی وسیعی از سکونتگاه های شهری و روستایی، کارکرد مطلوبی را نمی تواند ارائه دهد. به طور کلی تمرکز گرایی در شهرستان رشت را می توان از جنبه های تمرکز اداری - سیاسی، تمرکز اقتصادی - خدماتی و بالطبع تمرکز جمعیتی بررسی نمود:

۱- تمرکز اداری - سیاسی در شهرستان رشت

مطالعات تاریخی شهرستان رشت نشان می دهد که رونق این ناحیه از دوران صفویه و پس از استقرار دارالحکومه در آن روی داد و در حقیقت این ناحیه کم کم از حالت روستا خارج شده و به تدریج شکل شهر به خود گرفته است، بالطبع جمعیت از این تغییرات اجتماعی تاثیر پذیرفته است و مردم روستاهای اطراف از همان دوران سعی داشتند به نوعی فاصله ی مکانی خود را با شهر کم کنند و به مهاجرت دست بزنند. در واقع هسته اولیه بسیاری از شهرهای گیلان از جمله رشت، روستاهای توسعه یافته ای هستند که به مرور زمان وسعت و گسترش یافته و به شهر تبدیل گردیده اند. رشت در سال ۱۲۸۵ خورشیدی که قانون ایالت و ولایت به تصویب رسید از توابع ولایت گیلان بوده که با ارتقا سطح ولایت گیلان به ایالت، شهر رشت مرکز ایالت گیلان گردید. با تغییر قانون و تبدیل ایالت و ولایت به استان و شهرستان و تصویب قانون تقسیمات کشوری در آبان ماه سال ۱۳۱۶، شهرستان رشت که در برگیرنده ی تمامی مناطق استان گیلان به جز آستارا بود در تابعیت استان شمال واقع شده و با اصلاح قانون در همین سال شهرستان های رشت، زنجان، قزوین، ساوه، سلطان آباد و شهسوار استان یکم را تشکیل دادند. شهرستان رشت متشکل از بخش های رشت، صومعه سرا، رودبار، لاهیجان، بندرپهلوی، کوچصفهان، خمام و لنگرود، بوده و با انتزاع بخش سفارود از استان سوم و الحاق آن به شهرستان رشت در سال ۱۳۱۷، تعداد بخش های شهرستان رشت به ۹ بخش رسید. در ۱۴ فروردین ماه سال ۱۳۲۰، بخش لنگرود از شهرستان رشت منتزع شد و به شهرستان شهسوار ملحق گردید. در آذر ماه همان

سال بخش مذکور، بار دیگر از شهرستان شهسوار منتزع شد. در سال ۱۳۶۶ و اجرای ماده ۴ قانون تعارف و ضوابط تقسیمات کشوری شهرستان رشت به ۱۸ دهستان و ۳۱۶ روستا تقسیم شد (مهندسین مشاور طرح و کاوش، ۱۳۸۶: ۲). تاریخ تاسیس شهرداری رشت به صورت رسمی مربوط به سال ۱۲۹۸ خورشیدی می باشد (سازمان برنامه و بودجه استان گیلان، ۱۳۷۲: ۲۱). در حال حاضر مساحت شهر ۱۴۲۷ کیلومتر مربع و جمعیت آن ۴۴۵،۹۱۸ نفر است (سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۹۰). بدین ترتیب می توان رشت را شهری با تراکم جمعیت و ساخت و ساز بسیار بالا به حساب آورد. طبق تقسیمات سیاسی صورت گرفته در شهرستان رشت در سال ۱۳۴۵، شهرستان رشت دارای ۱ شهر، ۳ بخش به نام های حومه، خمام و لشت نشاء و ۱۲ دهستان بوده است. بر اساس آخرین اطلاعات در سال ۱۳۹۰ شهرستان رشت دارای ۶ بخش، ۶ نقطه ی شهری، ۱۸ دهستان و ۲۹۶ آبادی دارای سکنه است (سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان گیلان، ۱۳۹۰).

۲- تمرکز گرایی اقتصادی - خدماتی در شهرستان رشت

شهر رشت به عنوان مرکز استان گیلان و شهرستان، یکی از مراکز مهم بازرگانی بشمار می رفته و علت این امر به عملکرد گذشته اقتصادی آن مربوط می باشد. در زمان شاه طهماسب دوم و نادرشاه افشار با انعقاد قراردادهای متعدد با روسیه و انگلستان و برخی کشورهای اروپایی و آسیایی کار بازرگانی و صادرات و واردات در گیلان، مخصوصا در شهر رشت رونق بسیار گرفت" (دریاگشت، ۱۳۷۱: ۵۰). کالاهایی از قبیل ابریشم، پنبه و برنج از رشت به روسیه و برخی کشورهای اروپایی صادر می شد. متقابلا کالاهایی از بنادر روسیه وارد و از رشت به قزوین، زنجان، همدان، مازندران، تهران و سایر نقاط ایران حمل می گردید (همان منبع، ۴۹). "گذشته از گسترش فعالیت های بازرگانی که شامل صادرات محصولات کشاورزی منطقه به ویژه ابریشم و برنج بوده و به تبع خود کشاورزی را نیز توسعه بخشیده، فعالیت های صنعتی هم به موازات گسترش بازرگانی و کشاورزی تحرک بیش تری یافته بود. چون بخش عظیمی از صادرات و واردات کشور از طریق شهرستان رشت و بندر انزلی انجام می گرفت، گاه این دو به عنوان «دروازه اروپا» معرفی می شدند" (همان منبع، ۱۶۷). بنابراین رشت به دلیل موقعیت جغرافیایی خود و قراردادن در سر راه اروپا به ایران و در عین حال برخورداری از صنعت ابریشم، که به ویژه در گیلان وجود

داشت، مورد توجه خاص اروپاییان قرار گرفت و بازرگانان کشورهای مختلف برای انجام معاملات بازرگانی در این شهر اقامت نموده، و با ایجاد انبارها و دفاتر تجاری به کار اشتغال ورزیدند. افزون بر ابریشم، برنج گیلان نیز از محصولات بود که علاقه مندان زیادی مخصوصاً در کشور روسیه داشت و تبادل کالا باعث شده بود تا عده ای از بازرگانان رشت در لنکران، باد کوبه و حاجی طرخان دفاتر بازرگانی دایر نموده و به صدور برنج و دیگر کالاها و وارد کردن انواع پارچه، قند و شکر، مصنوعات فلزی و دیگر وسایل مورد نیاز خود بپردازند. با توسعه فیزیکی شهر اراضی کشاورزی به کاربری های تجاری، مسکونی و خدماتی تغییر یافته و حتی اراضی وسیعی از فعالیت های کشاورزی خارج شده و در حال تبدیل به سایر کاربری ها می باشد. بنابراین بخش عظیمی از فعالیت های اقتصادی و امور اداری در شهر رشت، به عنوان مرکز شهرستان رشت، متمرکز شده است. به همین سبب نیز شهر رشت مقصد گروه مهاجرانی است که به هر علت زادگاه و محل سکونت خود را ترک می کنند و در نتیجه نرخ شهر نشینی این شهرستان را افزایش می دهند. در تشریح اوضاع اقتصادی شهرستان رشت سعی شده است با نگاهی گذرا به جمعیت اقتصادی و عملکرد فعالیت های اقتصادی نیازمندی ها و توانایی های شهرستان نیز مورد ارزیابی قرار گیرد. علاوه بر کانون های عمومی و اجتماعی شهر که نقش مؤثری در شکل گیری هویت شهر داشته اند، نقش اقتصادی هر شهر نیز به نوعی در تعیین هویت شهر مؤثر است. در واقع "در این میان کلان شهرهای ملی و منطقه ای با تمرکز شدید امکانات و زیرساخت ها در خود، به قطب های اصلی جاذب جمعیت تبدیل شده اند" (بسطامی نیا و همکاران، ۱۳۹۴، ۴۷).

- جمعیت فعال اقتصادی:

جمعیت فعال اقتصادی در سال های ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۵ دارای روند افزایشی بوده، اما در دوره ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰ دارای روند کاهشی بوده است. این وضعیت؛ تا حد بسیار بالایی ناشی از تمرکز گرایی در زمینه های دیگری منجمله: مراکز آموزش عالی، دانشجویان و اساتید، هتل ها و مراکز اقامتی، مراکز اداری، اقتصادی و... می باشد که در موارد بسیاری جذب، سکونت و استقرار دائم جمعیت را در پی داشته است. همچنین با توسعه ی کالبدی شهر، مشاغل کشاورزی از بین رفته و افراد روستایی که اکنون بخشی از جمعیت شهر می باشند جذب مشاغل خدماتی رتبه پایین و غیررسمی شده اند. این افراد غالباً با مهاجرت به شهر نفع زیادی نمی برند، زیرا بورس بازان زمین از سال های گذشته به دلیل دسترسی به

اطلاعات مربوط به چگونگی جهت توسعه و برنامه های عمرانی، زمین روستائیان را با قیمت های بسیار نازل خریداری کرده و آن ها به اجبار وارد محدوده شهر و مشاغل غیر رسمی می شوند (پورشیخان و نظریان، ۱۳۸۹: ۴۸). بر اساس داده های جدول زیر نرخ مشارکت یا فعالیت در شهرستان رشت به عنوان مرکز استان با نوسانات کمی از ۳۹,۸٪ در سال ۱۳۷۵ به ۴۲,۸٪ در سال ۱۳۸۵ و ۴۰,۶٪ در سال ۱۳۹۰ در تغییر بوده است.

جدول ۱- جمعیت فعال و غیرفعال اقتصادی و نرخ مشارکت شهرستان رشت در سال های ۱۳۷۵، ۱۳۸۵، ۱۳۹۰

سال	شرح	جمعیت	جمعیت ۱۰ ساله و بیشتر	جمعیت فعال اقتصادی			جمعیت غیرفعال اقتصادی			نرخ مشارکت
				جمع	شاغل	بیکار جویای کار	جمع	محصّل	خاکه دار ندون کار	
۱۳۷۵	رشت	۷۱۳۹۱۳	۵۷۴۷۰۲	۲۲۹۰۲۲	۱۹۷۱۱۵	۳۱۹۱۷	۱۴۶۲۷۶	۱۵۶۷۲۸	۲۰۷۶۷	۲۹,۸
	لسان	۲۲۴۱۸۹۶	۱۷۸۲۴۵۷	۷۷۹۲۳۳	۶۲۱۵۲۰	۹۷۸۱۳	۱۰۵۲۱۲۴	۴۶۷۳۶۴	۴۴۸۹۷۷	۷۲,۴
۱۳۸۵	رشت	۸۵۷۶۰۶	۷۵۰۴۲۷	۲۲۱۱۱۰	۲۷۱۵۴۸	۴۹۵۶۲	۴۲۶۱۰۲	۱۴۳۹۸۹	۱۸۹۶۳۸	۴۲,۸
	لسان	۲۴۰۴۸۶۱	۲۱۰۲۱۴۷	۸۷۰۸۶۰	۷۴۰۷۲۲	۱۲۰۱۳۸	۱۲۲۰۰۱۸	۴۰۱۷۷۵	۵۴۹۰۳۶	۱۱۴,۴
۱۳۹۰	رشت	۹۱۸۴۴۵	۸۱۴۶۸۶	۲۳۱۱۴۳	۲۷۶۰۷۷	۵۵۰۶۶	۴۷۵۸۹۷	۱۴۴۱۳۹	۲۲۷۹۱۲	۴۰,۶
	لسان	۲۴۸۰۸۷۴	۲۱۸۹۶۲۳	۸۹۴۸۶۸	۷۵۹۸۵۲	۱۳۵۰۱۶	۱۲۷۸۴۵۳	۲۷۶۱۱۷	۶۴۰۷۳۷	۱۱۰,۷

منبع: سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۷۵ - مرکز آمار ایران - ۲ سالنامه آماری استان گیلان ۱۳۸۲ - سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان گیلان

- کارگاه های اقتصادی:

کارگاه صنعتی مکان ثابتی است که در آن مجموعه ای از سرمایه و نیروی کار به منظور تولید یک یا چند محصول صنعتی به کار گرفته شده است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۲، ص ۱۴). در جداول زیر وضعیت کارگاه های اقتصادی ۱۰ نفر و ۵۰ نفر به بالای شهرستان رشت از نظر توزیع، نحوه ی مالکیت و طبقات کارکن نشان داده شده است.

جدول ۲- مقایسه ضرایب توزیع صنایع ۱۰ نفر به بالای شهرستان رشت بر اساس تعداد کارگاه و اشتغال طی سال های ۷۹،۸۹

شهرستان		مقایسه ضرایب توزیع بر اساس تعداد کارگاه		مقایسه ضرایب توزیع بر اساس اشتغال	
رشت	سال ۱۳۷۹	سال ۱۳۸۹	-	سال ۱۳۷۹	سال ۱۳۸۹
		۴,۷۹		۴,۱۲	۷,۲

منبع: سالنامه آماری استان و کشور - سازمان مدیریت و برنامه ریزی گیلان و مرکز آمار ایران در سال های ۱۳۷۹ و ۱۳۸۹

جدول ۳- تعداد کارگاه‌های صنعتی ۵۰ نفر کارکن و بیش تر بر حسب نحوه مالکیت، طبقات کارکن شهرستان رشت در سال ۱۳۹۲

منطقه	کل			خصوصی			عمومی		
	جمع	نفر ۹۹-۵۰	۱۰۰ نفر و بیشتر	جمع	نفر ۹۹-۵۰	۱۰۰ نفر و بیشتر	جمع	نفر ۹۹-۵۰	۱۰۰ نفر و بیشتر
استان	۱۵۳	۶۶	۸۷	۱۴۵	۶۴	۸۱	۸	۲	۶
رشت	۸۳	۲۷	۵۶	۸۰	۲۷	۵۳	۳	۰	۳

منبع: سالنامه آماری استان - سازمان مدیریت و برنامه ریزی گیلان و مرکز آمار ایران در سال ۱۳۹۲

از مجموع ۱۵۳ کارگاه بزرگ صنعتی (بالای ۵۰ کارکن) استان گیلان تعداد ۸۳ کارگاه (۵۴ درصد) در شهرستان رشت استقرار دارند. همچنین از مجموع ۲۴۲۸۷ نفر شاغلین کارگاه‌های بزرگ صنعتی استان تعداد ۱۶۰۳۲ نفر (۶۶ درصد) در شهرستان رشت قرار دارد که این امر نشان دهنده تمرکز شدید فعالیت‌های صنعتی در شهرستان رشت است.

جدول ۴- تعداد شاغلان کارگاه‌های صنعتی دارای ۵۰ نفر کارکن و بیش تر بر حسب طبقات کارکن در سال ۱۳۹۲

منطقه	جمع	نفر ۹۹-۵۰	۱۰۰ نفر و بیشتر
استان	۲۴,۲۸۷	۴,۵۶۲	۱۹,۷۲۵
رشت	۱۶,۰۳۲	۱,۹۳۱	۱۴,۱۰۱

منبع: سالنامه آماری استان - سازمان مدیریت و برنامه ریزی گیلان و مرکز آمار ایران در سال ۱۳۹۲

به علاوه ارزش افزوده فعالیت صنعتی کارگاه‌های صنعتی دارای ۵۰ نفر کارکن و بیش تر بر حسب طبقات کارکن شهرستان در سال ۱۳۹۲ در شهرستان رشت جمعاً ۱۲,۶۸۵ میلیارد ریال؛ که ۵۸۷ میلیارد ریال بین ۹۹-۵۰ نفر و ۱۲,۰۹۸ میلیارد نفر بین ۱۰۰ نفر و بیش تر را شامل می‌شود.

جدول ۵- محاسبه سطح تمرکز و ضرایب توزیع بر اساس تعداد کارگاه های صنعتی و میزان اشتغال ۱۰ نفر گیلان در سال ۱۳۷۹ و ۱۳۸۹

سال	شرح	سهم درصدی مساحت شهرستان از استان (X)	تعداد فعالیت صنعتی ۱۰ نفر کارکن به بالا در شهرستان	سهم درصدی فعالیت های صنعتی از کل استان (Y)	X-Y	X-Y	$DQ = \frac{Y}{X}$	اشتغال صنعتی	سهم درصدی اشتغال شهرستان (Y)	X-Y	X-Y	$DQ = \frac{Y}{X}$
۱۳۷۹	لستان رشت	۱۰۰	۴۵۹	۱۰۰	-	۱۱۶,۳	-	۳۷۱۸۵	۱۰۰	-	۱۱۶,۳	-
		۹,۱	۲۰۰	۴۲,۶	-۲۳,۵	۵۰,۹	۷,۲	۲۲۲۸۹	۶۰	-۵۰,۹	۵۰,۹	۷,۲
۱۳۸۹	لستان رشت	۱۰۰	۵۹۴	۱۰۰	-	۱۰۷,۳۷	-	۲۹۸۹۲	۱۰۰	-	۱۰۷,۳۷	-
		۹,۱	۲۲۲	۳۷,۵	-۲۸,۴	۴۶	۶,۰۵	۱۶۴۸۳	۵۵,۱	-۴۶	۴۶	۶,۰۵

منبع: سالنامه آماری استان - سازمان مدیریت و برنامه ریزی گیلان و مرکز آمار ایران درسال های ۱۳۸۹ و ۱۳۷۹ و محاسبات انجام شده

$$\begin{aligned} \Sigma &= |X - Y| = ۱۰۵/۵ & C_{۷۹} &= ۵۲/۵ \\ \Sigma &= |X - Y| = ۹۲/۴ & C_{۸۹} &= ۴۶/۲ \\ \Sigma &= (X - Y) = ۱۱۶/۳ & C &= ۸/۱۵ \\ \Sigma &= |X - Y| = ۱۰۷/۲۷ & C &= ۵۳/۶۴ \end{aligned}$$

- وضعیت تمرکز خدمات در شهرستان رشت

جدول ۶- سنجش سطح تمرکز سرجمع خدمات از منظر اشتغال در سطح شهرستان

شهرستان	سال ۱۳۷۵				سال ۱۳۸۵				سال ۱۳۹۰			
	X-Y	X-Y	سهم مساحت شهرستان از استان (X) درصد	سهم اشتغال سرجمع خدمات شهرستان از استان (Y) درصد	X-Y	X-Y	سهم مساحت شهرستان از استان (X) درصد	سهم اشتغال سرجمع خدمات در شهرستان از استان (Y) درصد	X-Y	X-Y	سهم مساحت شهرستان از استان (X) درصد	سهم اشتغال سرجمع خدمات در شهرستان از استان (Y) درصد
رشت	-۲۸,۲	۲۸,۲	۹,۷	۳۷,۹	-۲۲	۲۲	۹	۴۲	-۲۲,۷	۲۲,۷	۸,۷	۴۲,۴
استان	-	-	۱۰۰	۱۰۰	-	۸۶,۷	۱۰۰	۱۰۰	-	۹۲,۵	۱۰۰	۱۰۰

منبع: محاسبات نگارندگان بر اساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن - مرکز آمار ایران و سالنامه آماری سالهای ۱۳۷۵-۱۳۸۵-۱۳۹۰- معاونت برنامه ریزی و اشتغال استان گیلان.

$$\begin{aligned} C_{۹۰} &= \Sigma |x-y|/۲ = ۴۶,۲۵ \\ C_{۸۵} &= \Sigma |x-y|/۲ = ۴۳,۳ \\ C_{۷۵} &= \Sigma |x-y|/۲ = ۴۱,۵ \end{aligned}$$

- توزیع اشتغال خدمات

ضریب توزیع DQ از تقسیم سهم درصدی فعالیت یا کارکرد هر شهرستان (Y) نسبت به سهم درصدی مساحت آن شهرستان از کل استان (X) به دست می آید: $DQ=Y/X$ و اگر مقدار آن از ۱,۲ بیش تر باشد، معمولاً به معنی مزیت نسبی شهرستان مذکور در برخورداری از آن کارکرد است. در بررسی روند تغییرات شاخص مذکور طی سال های

۱۳۹۰-۱۳۸۵-۱۳۷۵ در شهرستان رشت که در جدول زیر آورده شده، نتایج زیر حاصل شده است:

جدول ۷- ضریب توزیع اشتغال هر یک از گروه های فعالیت خدماتی در شهرستان رشت در سالهای ۱۳۷۵، ۱۳۸۵، ۱۳۹۰ ($D=y / X$)

سال	۱۳۸۵	۱۳۷۵	شهرستان رشت
۱۳۹۰			
۴,۹	۳,۹	۴,۷	سرجمع خدمات
۴,۹	۴,۴	۴,۸	عمده فروشی، خرده فروشی، تعمیر وسایل نقلیه و کالاهای شخصی خانگی
۴,۷	۳,۸	۳,۸	هتل و رستوران
۴,۴	۳,۶	۴,۳	حمل و نقل، انبارداری، ارتباطات
۵,۸	۴,۸	۶	واسطه گری های مالی
۵,۶	۳,۹	۵,۴	مستغلات، اجاره و فعالیت های کاروکسب
۴,۸	۳,۶	۴,۲	اداره امور عمومی، دفاع و تأمین اجتماعی اجباری
۴,۶	۳,۲	۴,۴	آموزش
۵,۷	۴,۴	۵,۳	بهداشت و مددکاری اجتماعی
۴,۹	۴,۱	۴,۹	سایر فعالیت های خدمات عمومی، اجتماعی و شخصی

منبع: محاسبات نگارندگان بر اساس نتایج سرشماری عمومی نفوس مسکن سال های ۱۳۷۵، ۱۳۸۵، ۱۳۹۰ - مرکز آمار ایران

بر اساس داده های کامل و به تفکیک شهرستان جدول فوق؛ شهرستان های رشت، بندرانزلی، لنگرود و لاهیجان (پس از تفکیک شهرستان سیاهکل در سال های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰) در تمام سال های مورد بررسی و در همه ی گروه های خدماتی دارای مزیت نسبی بوده اند. در این مورد شهرستان رشت با ضریب توزیع (سرجمع خدمات) ۴,۹، ۴,۷، ۳,۹ به ترتیب در سال های ۱۳۷۵، ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ در صدر قرار دارد و در مراتب بعدی شهرستان های بندر انزلی، لاهیجان و لنگرود قرار می گیرد. به عبارت دیگر شهرستان های مذکور سطح برتر اشتغال خدماتی استان را به خود اختصاص داده اند. همچنین بر اساس داده های کامل جدول فوق، تنها در سال ۱۳۸۵ شهرستان بندر انزلی با ضریب توزیع ۳,۹ در بخش حمل و نقل، انبارداری و ارتباطات از شهرستان رشت پیشی گرفته است؛ در مورد دیگر خدمات در سال های مورد بررسی همواره شهرستان رشت بیش ترین ضریب خدمات را داشته است که این امر بیان گر تمرکز خدماتی در زمینه های مورد می باشد.

- مراکز آموزش عالی

تاریخچه‌ی آموزش عالی در استان گیلان به فعالیت دو مرکز آموزش عالی مدیریت بازرگانی در رشت و لاهیجان بر می‌گردد، ولی به صورت رسمی فعالیت آموزش عالی با احداث دانشگاه گیلان در سال ۱۳۵۴ آغاز گردید. این دانشگاه در حال حاضر حدود ۱۷ هزار دانشجو دارد. دیگر دانشگاه بزرگ استان یعنی دانشگاه علوم پزشکی دارای ۴۰۹۲ نفر دانشجو است. به علاوه عملکرد دانشگاه دولتی ۱۸,۶ درصد، پیام نور ۲۲٪، دانشگاه آزاد اسلامی ۳۰٪ و مراکز آموزش عالی دیگر در استان دارای ۲۹,۴٪ بوده است. در این شرایط رشت به عنوان مرکز استان در شرایط فعلی قطب اصلی دانشگاهی استان محسوب می‌شود و بیش‌ترین وزن پذیرش دانشجویی استان را به خود اختصاص داده‌اند. به نحوی که این شهرستان در دانشگاه دولتی ۶۵٪ و در دانشگاه آزاد ۲۳٪ و پیام نور ۱۲٪ جمعیت دانشجویی استان را داراست، که به عنوان قطب و مکان تمرکز دانشگاه دولتی می‌باشد. در واقع ۴۵۰۷۳ نفر معادل ۳۹,۹۶ درصد از ۱۱۲۹۱۷ نفر کل دانشجویان مراکز آموزش عالی استان در شهرستان رشت مشغول به تحصیل می‌باشند (سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۹۴).

- بهداشت و درمان

تعداد مؤسسات درمانی فعال، مراکز و خانه‌های بهداشت، پزشکان و پیراپزشکان شهرستان رشت و استان در سال‌های ۹۰-۸۱ به شرح جدول زیر می‌باشد. افزایش ۳ بیمارستان، ۲۰۶ تخت، ۴۸ مرکز بهداشتی، کاهش ۱۰ خانه بهداشت، افزایش ۳۴۰ پزشک، و ۲۲۱۶ پیراپزشک، را در دوره مذکور در سطح استان را شاهد بوده‌ایم. شهرستان رشت با حدود یک سوم جمعیت استان و با عملکرد منطقه ای ۴۶,۶٪ از بیمارستان‌ها، ۶۳٪ از تخت‌های بیمارستانی و ۳۵٪ از پزشکان را در خود جای داده است. نقش مراکز و خانه‌های بهداشت در شهرستان رشت به دلیل تمرکز سایر مؤسسات درمانی کم‌رنگ‌تر است. ضریب مکانی اشتغال این گروه نیز در سطح استان در سال‌های ۷۵ و ۸۵ به ترتیب ۱,۲ و ۱,۰۷ بوده است. و بیان‌گر سطح فراتر از منطقه (ملی) دارد. در بررسی این ضریب در سطح شهرستان‌های استان نیز در می‌یابیم که شهرستان رشت و لاهیجان با مقدار بیش‌تر از یک در سال‌های ۷۵,۸۵,۹۰ نقش خدمات‌رسانی بهداشتی، درمانی و مددکاری اجتماعی سطح منطقه ای را ایفا نموده‌اند.

جدول ۸- وضعیت بهداشت و درمان در شهرستان رشت و استان گیلان در سال های ۸۱ و ۹۰

شرح	موسسات درمانی		تعداد تخت		مراکز بهداشتی		خفته های بهداشت		تعداد پزشکان		تعداد پیراپزشکان		درصد تغییرات ۹۰-۸۱	
	۹۰	۸۱	۹۰	۸۱	۹۰	۸۱	۹۰	۸۱	۹۰	۸۱	۹۰	۸۱	پزشکان	پیراپزشکان
گیلان	۲۷	۲۰	۲۷۰۲	۲۹۰۹	۲۷۳	۲۲۱	۹۶۵	۹۵۲	۱۱۴۵	۱۴۸۵	۶۹۸۸	۹۲۰۴	۲۰	۲۲
رشت	۱۲	۱۴	۲۲۰۸	۲۴۸۰	۸۳	۱۰۶	۱۹۲	۱۹۶	۴۵۰	۵۱۴	۲۴۰۰	۲۶۱۵	۱۴	۱۵
رشت (درصد)	۴۴	۴۶	۶۲	۶۳	۳۰	۲۲	۲۰	۲۰	۲۹	۳۵	۲۴	۲۹	۴۶	۴۷

منبع: سالنامه آماری گیلان. سال های ۱۳۸۸-۱۳۹۰- معاونت برنامه ریزی استانداری با منبع

دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی گیلان

با توجه به آن چه بیان شد؛ می توان گفت، "در همین راستا مراکز بزرگ تر با داشتن آستانه بیش تر برای برد کالاها و خدمات، تمامی فعالیت های اقتصادی و خدماتی شهر و سکونتگاه های کوچک تر را تحت کنترل خود داشته و نوعی عدم تجانس و واگرایی در برخورداری از امکانات به وجود آورده است" (ملک حسینی، ۱۳۹۳، ۱۳۲).

۳- تمرکز گرایی جمعیتی در شهر رشت

تمرکز فعالیت های اقتصادی و اجتماعی به دنبال خود تمرکز جمعیت را نیز سبب می شود. در شهرهای بزرگ به دلیل صرفه جویی های ناشی از مقیاس تراکم سرمایه سبب گسترش سرمایه گذاری و به تبع ایجاد اشتغال و درآمد می گردد. تمرکز خدماتی در کلان شهر رشت ساختار اقتصادی و اجتماعی همه شهرهای گیلان را تحت تاثیر قرار داده و رشد طبیعی آنها را با مشکلاتی مواجه می کند. شهرستان رشت در تاریخ ۹ آذر سال ۱۳۱۶ نخستین شهرستانی بود که در استان یکم (گیلان) ایجاد شد. اطلاعات جمعیتی این شهرستان از سال ۱۳۳۵ (اولین سرشماری عمومی نفوس و مسکن) تا (آخرین سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۹۰) قابل دسترسی است. تحولات سهم جمعیت این شهر طی دوره ۱۳۹۰-۱۳۶۵ بدین قرار است که سال ۱۳۶۵، ۲۹،۶ درصد؛ در سال ۱۳۷۵، ۳۱،۹ درصد؛ در سال ۱۳۸۵، ۳۵،۷ درصد و در سال ۱۳۹۰، ۳۷،۰ درصد بوده است که این توزیع نسبی جمعیت سیر افزایشی داشته است. بنابراین شهرستان رشت به دلیل مرکز بودن استان و همچنین به دلیل برخورداری امکانات بهتر نسبت به سایر شهرستان ها که موجب مهاجرپذیری این شهرستان گردیده است به همین دلیل بیش ترین سهم جمعیتی را در بین شهرستان های استان در تمام دوره های سرشماری داشته است. به طوری که با ۲۹،۶ درصد در سال ۱۳۶۵ به ۳۷ درصد در سال ۱۳۹۰ رسیده است. در سال ۱۳۶۵

شهرستان رشت با ۴۱,۷ درصد بیش ترین سهم از جمعیت شهری کل استان را داشته است و توزیع نسبی جمعیت در نقاط روستایی نشان می دهد که شهرستان رشت با ۲۲,۴ درصد در سال ۱۳۹۰ بیش ترین سهم جمعیت روستایی کل استان را به خود اختصاص داده است.

جدول ۹- روند سهم جمعیتی نقاط شهری روستایی در شهرستان رشت در سال های ۱۳۶۵ تا ۱۳۹۰.

نقاط روستایی				نقاط شهری			
۱۳۹۰	۱۳۸۵	۱۳۷۵	۱۳۶۵	۱۳۹۰	۱۳۸۵	۱۳۷۵	۱۳۶۵
۲۲,۴	۲۲,۹	۲۱,۵	۲۲,۳	۴۶,۶	۴۶,۶	۴۳,۷	۴۱,۷

منبع: مرکز آمار ایران، نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال های ۱۳۹۰، ۱۳۸۵، ۱۳۷۵، ۱۳۶۵.

جدول ۱۰- نرخ رشد نقاط شهری و روستایی شهرستان در سال های ۱۳۶۵-۱۳۹۰.

۱۳۶۵-۱۳۹۰	۱۳۸۵-۱۳۹۰	۱۳۷۵-۱۳۸۵	۱۳۶۵-۱۳۷۵	شرح	
۳,۰۸	۲,۹۵	۲,۷۷	۳,۴۶	شهری	شهرستان
-۱,۰۹	-۲,۸۱	-۰,۰۶	-۱,۲۴	روستایی	
۱,۶۱	۱,۳۸	۱,۸۳	۱,۵	کل	
۲,۶۲	۲,۹۳	۲,۱۳	۲,۹۶	شهری	استان
-۱,۱۰	-۲,۳۷	-۰,۷۲	-۰,۸۴	روستایی	
۰,۷۱	۰,۶۲	۰,۷۰	۰,۷۵	کل	

منبع: مرکز آمار ایران، نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال های

۱۳۹۰، ۱۳۸۵، ۱۳۷۵، ۱۳۶۵.

بر اساس داده های جدول فوق؛ پس از شهرستان آستارا، شهرستان رشت با ۱,۶۱ درصد رتبه ی دوم را در زمینه ی رشد جمعیت به خود اختصاص داده است. رشد مثبت شهرستان رشت، بیش تر به دلیل مهاجرت از سایر شهرستان ها به این شهرستان به ویژه شهر رشت به مرکز استان می باشد. همچنین مقایسه ی داده های شهرستان و استان نشان می دهد که در تمام دوره ها رشد شهری شهرستان از کل استان بیش تر بوده و نرخ رشد روستایی استان نیز ضمن منفی بودن در تمام دوره ها هم در شهرستان و هم در استان؛ در سال های ۱۳۶۵-۱۳۷۵ و ۱۳۸۵-۱۳۹۰ نرخ رشد منفی شهرستان بیش از استان بوده و تنها در دوره ی ۱۳۷۵-۱۳۸۵ نرخ رشد منفی استان از شهرستان بیش تر بوده است.

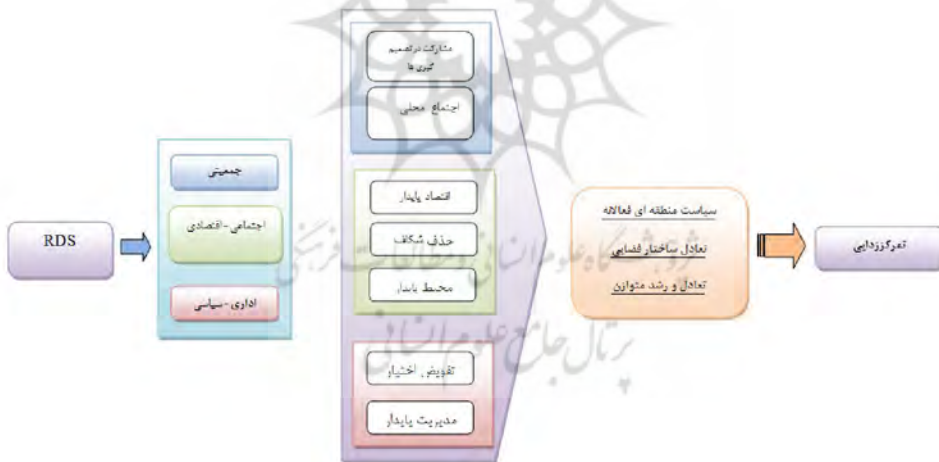
مجموع تمرکزهای ذکر شده منجر به شکل گیری ساختار فضایی آشفته در سطح استان شده است. این امر در ناکارآمدی فضایی و سرزمینی استان نیز اثرگذار بوده است به نحوی که جابه جایی های گسترده ای را در سطوح نیروی انسانی، سرمایه، کالا و ... از مناطق مختلف استان به شهرستان رشت را به دنبال داشته است. به طور کلی "چند کلان شهر کشور پذیرای تراکم بالایی از جمعیت و فعالیت ها می باشند تا جایی که این موضوع ضمن اینکه حتی بحث رشد اقتصادی موردنظر را نیز در پی نداشته است بلکه در زمینه های مختلف اقتصادی، اجتماعی، زیست محیطی و سیاسی فرهنگی نیز مشکلات عدیده ای را به وجود آورده است" (بارانی پسیان و همکاران، ۱۳۹۶، ۷۳).

استراتژی توسعه منطقه ای (RDS) و کاهش تمرکز:

از آن جایی که توسعه موضوعی چند بعدی است، لازم است تا با مدیریتی منسجم و به دور از یکپارچگی هدایت شود. یکی از ایرادات اساسی مدیریت شهری سنتی، نظریه انتقادی پر مسؤولیت بودن دولت و مدیریت شهری صرفا دولتی است که بر این اعتقاد بود دولت ها به تدریج وظایف بیش تری را در زمینه اداره جامعه از جمله مدیریت عمومی بر عهده گرفته اند که بسیار فراتر از توانایی مالی و اداری آن ها است. بنابراین لزوم واگذاری امور و اختیارات و توزیع آن به نهاد های سطوح پایین تر در قالب نهاد های محلی ضروری است؛ چرا که ادامه روند حاضر به دلیل تسلط سرمایه داری خصوصی، وظایف دولت ها را با انواع تعارض مواجه کرده و در نتیجه منجر به بروز بحران عقلانیت، بحران اقتصادی، بحران اجتماعی و نهایتا بحران مشروعیت را سبب ساز خواهد شد (yann,2009:3). یکی از دلایل مهم چنین وضعیتی عدم توجه به نظام برنامه ریزی توسعه منطقه ای است؛ با وجود آن که تلاش های پراکنده ای مانند تهیه برنامه های آمایش سرزمین یا طرح های منطقه ای برای هدایت مناطق بر اساس توانمندی های آن ها صورت می گیرد اما به دلیل اینکه این تلاش ها منسجم نبوده و فاقد یک رویکرد مشخص برای انجام فعالیت های مرتبط با توسعه منطقه ای است؛ اغلب با شکست مواجه می شوند. در حالی که در دنیای پیشرفته چند دهه ایست که به اهمیت مناطق در توسعه ملی و تامین عدالت و رفاه اجتماعی و اقتصادی پی برده و سعی در تدوین مبانی نظری و پایه برای توسعه ی متعادل و متوازن منطقه ای داشته اند (پژوهان، ۱۳۹۳، ص ۲). به همین منوال در شهرستان رشت نیز تمرکز گرایی در ابعاد وسیعی؛ خود باعث بروز مشکلاتی چون: کیفیت نامناسب شبکه های

زیربنایی موجود و گسترش سکونتگاه های غیر استاندارد، محدودیت خاک جهت اراضی کشاورزی که با گسترش شهرنشینی و توسعه فیزیکی روستاها و کاربری های صنعتی و خدماتی، توسعه و گسترش فیزیکی شهرها و گسترش شهرنشینی، سرازیر شدن جمعیت مهاجر از روستا به شهر رشت، محدودیت اسکان جمعیتی و فعالیت های اقتصادی به لحاظ شکنندگی محیط زیست، بالا بودن نرخ بیکاری آشکار و پنهان، حجم بالا و پراکندگی بافت روستایی و عدم تمرکز واحدهای مسکونی و بالتبع افزایش هزینه احداث شبکه های خدمات رسانی و... . گردیده است که الگوی راهبرد توسعه ی منطقه ای (RDS) می تواند با حفظ تعادل های منطقه ای، عدم تشدید فاصله بین شهرهای موجود، افزایش حس رقابت پذیری منطقه ای، ایجاد مناطقی پویا از لحاظ اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و... . کلان شهر رشت را در حفظ جایگاه خود کمک نماید. الگوی RDS در این زمینه با در نظر گرفتن ساختارهای اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و نهادی موجود؛ مشارکت اجتماع های محلی و توجه مضاعف به زیر مناطق و توانمند سازی استعدادهای بالقوهی آنان جهت واگذاری برخی از مسؤولیت های شهر یا منطقه ی اصلی، تقویت بخش های اقتصادی و مالی، جمعیت و نیروی انسانی، دستیابی به بهره برداری بهینه از منابع آب، بخش منابع، صنعت، خدمات و انرژی، توسعه ی فضایی، رشد متوازن در منطقه ای و سطح بخشی، بهبود در وضعیت منابع بودجه، تلاش برای بازسازی زیرساخت های گردشگری، کشاورزی و صنایع تولیدی در حمایت از صادرات، اتخاذ یک استراتژی برای بالا بردن وضعیت اجتماعی و اقتصادی زنان و فرصت مشارکت، افزایش سهم تولید ناخالص داخلی، یکپارچه سازی پشتیبانی بین بخش های صنعتی دولتی و خصوصی، بهبود موقعیت جغرافیایی منطقه در رابطه با حمل و نقل و ترانزیت، ریشه کن کردن بی سوادی، حفاظت در برابر خشونت، حق مالکیت، اشتغال، حقوق سیاسی، کنترل تراکم جمعیت و... بسیار موثر عمل می نماید. حال از آن جایی که الگوی RDS بسیار منعطف عمل می کند و قطعی و الزامی دستوری صادر نمی کند؛ می توان در شرایط مختلف راهکارهای اجرایی متفاوتی را برای الگوهای آن ارائه نمود. با این توضیح حرکت و ادامه ی مسیر زیر مناطق و بالطبع شهرها، باید در راستای اهداف استراتژی توسعه ی منطقه ای (RDS) صورت گیرد. دلیل توجه و تاکید بر راهبرد توسعه ی منطقه ای (RDS) این است که پیوستگی و عدم تفکیک در این راهبرد باعث می شود تا مناطق به سان تکه های پازلی دیده شوند که باید به بهترین نحو در کنار هم و برای پوشش دادن نقاط ضعف هم و همچنین برخوردار کردن مناطق در سطحی وسیع قرار گیرند؛ که شاید

چنین دیدی را با نگاهی از درون و جزئی نتوان به دست آورد. جهت فراهم شدن چنین شرایطی و تسهیل در انجام آن لازم است در ابتدا شهرها از درون به طور هدفمند مورد هدایت و ساماندهی قرار گیرند. نمودار زیر مهم ترین اهداف RDS که منجر به تمرکز زدایی می گردد را نشان می دهد. همان گونه که مشاهده می شود در نمودار زیر اهداف RDS در سه بخش اداری - سیاسی، اجتماعی-اقتصادی و جمعیتی (همانند زمینه های تمرکز گرایی در شهرستان رشت) مطرح شده است که جهت دستیابی به اهداف سه گانه، زمینه های عملیاتی شدن آن ها مطرح شده است بدین ترتیب که در بخش اول دستیابی به مدیریت پایدار و تفویض اختیار، در بخش دوم؛ اقتصاد پایدار، محیطی پایدار و حذف شکاف و در بخش سوم اجتماع محلی خلاق و مشارکت در تصمیم گیری از نمود های تحقق اهداف مطروحه بوده اند. در نتیجه در زمینه ی ادارای - سیاسی منجر به سیاست منطقه ای فعالانه، در زمینه ی اجتماعی - اقتصادی منجر به تعادل ساختار فضایی و در زمینه ی جمعیتی باعث تعدیل و رشد متوازن می گردد. در نهایت مجموعه فرایند فوق در صورت تحقق می تواند زمینه ساز تمرکز زدایی با استفاده از راهبردهای الگوی RDS گردد.

منبع: نگارندگان

نتیجه گیری و ارائه ی پیشنهادها:

شهرستان رشت به عنوان یکی از شهرستان های مستعد استان گیلان و ناحیه ی شمالی کشور شرایط مستعد و گرایش روزافزونی به تمرکز گرایی را تجربه کرده است. این

تمرکز گرایی منجر به شکل گیری رابطه ای یک سویه و جهت دهی اکثر جریان های حیاتی و کارکردی شهرهای استان به سمت شهرستان رشت گردیده و در نهایت انزوا و عدم تحرک و پویایی سایر نقاط شهری و روستایی استان را به همراه داشته است. زمینه های تمرکز گرایی در شهر رشت را به طور کلی می توان در سه بعد تمرکز گرایی اداری-سیاسی، تمرکز گرایی اقتصادی - خدماتی و تمرکز گرایی جمعیتی بررسی نمود. شواهد حاکی از این است که این امر در گذر زمان با توجه به روند افزایشی کارکردها و فعالیت های شهرستان رشت، گسترش خواهد یافت، مگر این که بین شهرستان های استان تعادل بخشی مجددی ایجاد گردد. یکی از راهکارهای رسیدن به چنین تعادلی بهره گیری از الگوی نوین استراتژی توسعه ی منطقه ای (RDS)، می باشد. بنابراین در این پژوهش ضمن تشریح مهم ترین نمود ها و مصادیق تمرکزگرایی در زمینه های فوق؛ جهت کاهش تمرکز گرایی در شهرستان رشت و جهت دادن جریان ها به سایر نقاط و بالطبع متعادل نمودن جریان و روابط متقابل؛ از الگوی نوین استراتژی توسعه ی منطقه ای (RDS)، بهره گرفته شده است. راهبرد توسعه ی منطقه ای با تفکر راهبردی، اجتماع محور و انعطاف پذیر خود در برقراری تعادل های منطقه ای بسیار موثر است چرا که در این الگو تلاش می شود تا از توان ها، ظرفیت ها و اقدامات و همکاری تمامی مناطق بهره جست و آن را به بهترین شکل ممکن سازمان دهی کرد.

راهکار عملی اهداف فوق بدین صورت است که:

- شهر رشت به عنوان مرکز استان می تواند جهت پیشبرد اهداف خود و کل منطقه، از سایر مناطق یعنی شهرهای متوسط، کوچک و میانی و سکونتگاه های روستایی به عنوان زیر مناطق بهره گیرد.

-شهرستان رشت با واگذاری بخشی از وظایف و اختیارات خود، جهت و شدت جریان را در بین کل مجموعه ی شهری استان پخش نماید و همه ی نواحی را درگیر فرایند تامین و فراهم آوری نیازهای شهرستان و استان نماید؛ بدین ترتیب دیگر نیازی نخواهد بود اکثریت نیازهای اداری، اقتصادی استان در شهرستان رشت پاسخ داده شود.

- شهرستان رشت باید نقش جذبی مازاد اجتماعی، اقتصادی، سیاسی را به نقش توزیعی مازاد ملی و منطقه ای تغییر دهد تا منجر به عدم تمرکز گرایی گردد. چنین راهکارهایی نقش بسیار موثری در راستای کاهش تمرکز و حرکت برای تعادل بخشی خواهند داشت.

منابع و مأخذ:

- ۱- پژوهان، م، ۱۳۹۳، «راهبرد توسعه‌ی منطقه‌ی ای (RDS) و راهبرد شبکه‌ی منطقه‌ی ای (RNS)؛ مقدمه‌ی بر ادغام یک دستورالعمل توسعه‌ی ای در یک پارادایم نظری»، همایش ملی نظریه‌های نوین در معماری و شهرسازی، قزوین.
- ۲- بارانی پسیان، و؛ هاشمی، م؛ دلالت، م؛ ۱۳۹۶، الگوی راهبردی تعدیل نابرابری‌های فضایی استقرار جمعیت با بهره‌گیری از توانمندیهای اقتصادی و گردشگری در مناطق کویری و بیابانی ایران (مطالعه موردی استان اصفهان)، مجله آمایش محیط، دوره ده، شماره سی و هشت، ۷۱-۹۴.
- ۳- بسطامی نیا، ا؛ صفایی پور، م؛ ملکی، س؛ تازش، ی؛ امیدی پور، ک، ۱۳۹۴، سیر تحولات سلسله مراتب شهری در استان خوزستان طی دهه‌های (۸۵-۱۳۳۵)، دوره ده، شماره سی و شش، ۴۷-۶۸.
- ۴- پورشیخان، ع؛ نظریان، ا؛ ۱۳۸۹، پیدایش منطقه‌ی کلانشهری و بازتاب فضایی آن، مطالعه‌ی موردی شهر رشت، فصلنامه‌ی جغرافیایی سرزمین، سال هفتم، شماره بیست و هفت، ۵۱-۳۳.
- ۵- دریاگشت، م، ۱۳۷۱، گیلان نامه، جلد سوم، رشت، نشر طاعتی
- ۶- سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان گیلان، ۱۳۹۴، خلاصه گزارش طرح آمایش سرزمین استان
- ۷- سازمان مسکن و شهرسازی استان گیلان، ۱۳۸۷، سومین طرح جامع شهر رشت، مهندسين مشاور طرح و کاوش.
- ۸- سالنامه آماری استان گیلان، سال‌های ۱۳۸۸-۱۳۹۰، معاونت برنامه ریزی استانداری با منبع دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی گیلان
- ۹- سفر دوست، ا، ۱۳۸۴، پژوهش در شناخت هویت کالبد شهر رشت، وزارت مسکن و شهرسازی
- ۱۰- عظیمی دوبخشری، ن، ۱۳۸۱، تاریخ تحولات اجتماعی و اقتصادی گیلان «نگاهی نو»، نشر گیلکان، رشت.
- ۱۱- محمدی، ع، ۱۳۹۲، «راهبرد توسعه‌ی منطقه‌ی ای (RDS)»، اولین همایش ملی جغرافیا، شهرسازی و توسعه‌ی پایدار، تهران.

- ۱۲-مدیرشانه چی، م، (۱۳۷۹)، تمرکز گرایی و توسعه نیافتگی در ایران معاصر، موسسه ی خدمات فرهنگی رسا، تهران.
- ۱۳-مرکز مطالعات و برنامه ریزی شهر تهران، (۱۳۷۲)، تمرکززدایی گامی به سوی دموکراسی و توسعه. جلد اول، شهرداری تهران، تهران.
- ۱۴-مرکز آمار ایران، نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال های ۴۵-۵۵-۶۵-۷۵-۸۵-۹۰، سازمان برنامه و بودجه استان گیلان.
- ۱۵-ملک حسینی، ع؛ صفاری راد، ع؛ قاسمی، ا؛ رجبی امیر آباد، ر، ۱۳۹۳، تحلیل سلسله مراتب شهری استان گیلان بین سال های ۹۰-۱۳۶۵ (با استفاده از مدل های لگاریتمی رتبه - اندازه، منحنی لورنز و ضریب جینی)، دوره هشت، شماره سی، ۱۳۵-۱۱۱.
- ۱۶------، نتایج تفصیلی سرشماری عمومی کارگاهی سال ۸۱-استان گیلان.
- ۱۷------، نتایج تفصیلی سرشماری عمومی کارگاهی سال ۸۱-استان گیلان
- ۱۸-یاسوری، م؛ حاتمی نژاد، ح؛ اسدزاده، ه، ۱۳۹۴، تمرکز گرایی در تهران روند ها و سیاست ها، دانشگاه گیلان، رشت.
- 19- Acioly Claudio, (2003), The Meaning and Scope of Urban Management: an introductory note”, in Sirry, Azza ‘Urban Management Practices in Secondary Cities in Egypt: the case of Belbeis’, EliasModern Publishing House, Cairo, Egypt.
- 20- GaREP, spol. s r. o , Vysoké učení technické v Brně, (2007), REGIONAL DEVELOPMENT STRATEGY-South Moravian Region, Concise versin for general public, Published by the Department of Regional Development ,the Authority of the South Moravian Region, BRNO.
- 21- UK Department for Regional Development (DRD).(2013) Northern Ireland Regional Development Strategy 2035. for Northern Ireland. Department for Regional Development. Strategic Planning and Co-ordination Division. From: www.drdni.gov.uk/RDS2035. Accessed on 18 November 2013.
- 22- REGIONAL DEVELOPMENT STRATEGY OF ESTONIA 2005-2015,Regional Development Department of the Ministry of Internal Affairs.

- 23- Meijers E J, Burger M J, (2010), Spatial structure and productivity in US metropolitan areas, Environment and Planning A 42(6) 1383 – 1402
- 24- Neil Adams, Neil Harris (2005). Best practice guidelines for regional development strategies. From: www.interreg-grids.org. Accessed on 18 November 2013.
- 25- Othman Sindi, Ali, Regional Development Strategy for Kurdistan Region 2012-2016, (2011) Kurdistan Regional Government Ministry of Planning
- 26- yann Chiu (2009), Shenthe use of corporate synergy systems in promoting industrialwaste minimization in smalland medium enterprises in taiwan,Taiwan Environmental management, As sociation, Taipei International Green Productivity Association, Taipei.pp105-115

